

V

Het Indische handelshuis Bauermann in de negentiende eeuw

N.A. VAN HORN

Inleiding

In 1823 schreef C. ten Brink, firmant van de firma Ten Brink en Reynst: 'Het is onmogelijk zich een goed idee van de insoliditeit in een kolonie te kunnen vormen, indien men niet daar is geweest, de een blijft borg voor den ander, en alhoewel degeenen, die vermogen hebben, daar van tijd tot tijd door lijden, moeten zij echter zulks blijven continueeren, daar anders landerijen en vaste eigendommen geheel hunne waarde zouden verliezen.'¹ Die mening zou nog lang actueel blijven. Insoliditeit en ondoorzichtigheid in de financiën van Indische firma's zouden pas na 1884, het jaar van de suikercrisis, langzamerhand overwonnen worden. Een gevolg van de insoliditeit was dat de firma's in Indië niet altijd even lang bleven bestaan. Over de levensduur van de Indische handelshuizen in de eerste helft van de negentiende eeuw publiceerde W.M.F. Mansvelt in 1938 een onderzoek.² Helaas is het daarbij gebleven. Uit de gegevens van Mansvelt zou kunnen blijken dat in zijn periode de gemiddelde levensduur van een firma amper één generatie was. Een verklaring voor de korte levensduur van Indische firma's zou kunnen zijn, dat als een zakenman geld verdiend had, hij daarna terugkeerde naar Nederland. Commanditaire vennoten kwamen amper voor en zo werden verscheidene firma's opgedoekt na het vertrek van de hoofdfirmant. Wanneer een firma in moeilijkheden kwam, dan waren de overlevingskansen in grote plaatsen als Batavia en Soerabaja beter dan in kleinere plaatsen buiten Java. Vooral in Batavia hielden enkele gerenommeerde vennootschappen als Tiedeman & Van Kerchem, Reynst & Vinju, Dunlop & Kolff, Maclaine Watson en een handjevol andere het lang uit. In de

1 E.C. Godée Molsbergen, *Gedenkboek Reynst & Vinju 1836-1936* (Batavia, 1935) 6.

2 W.M.F. Mansvelt, *De eerste Indische handelshuizen, medeelingen over de resultaten van een onderzoek naar de nationaliteit van het Nederlandsch-Indisch handelsapparaat in de eerste helft der 19e eeuw* (Batavia, 1938).

grote steden op Java kon men soms een direct beroep doen op handelsvrienden of op de Javasche Bank (van 1828). Deze laatste instelling had tot eind 1864 slechts drie vestigingen op Java: Batavia, Soerabaja en Semarang. Pas eind 1864 opende de bank de eerste agentschappen buiten Java, in Padang en Makassar. Het zou zelfs tot 1906 duren er meer agentschappen buiten Java kwamen. Het slopende en soms eenzame bestaan, zeker in de Buitengewesten, zal niet uitgenodigd hebben tot een lange zakencarrière in de tropen. Na 1860 werd het Cultuurstelsel langzamerhand opgedoekt en kwam er meer ruimte voor handelsfirma's. Echter, de aanwezigheid van kredietmogelijkheden bleef een belangrijke factor. Pas na 1863 kwamen er banken in Indië en de Javasche Bank stond niet altijd even sterk in de schoenen. In de eerste tientallen jaren was deze bank een curieuze mix van centrale bank en commerciële instelling. Nog bij de suiker crisis van 1884 bleek de bereidheid van geldschietters om landbouwkrediet te verschaffen niet altijd even groot. De Javasche Bank, en zelfs de Nederlandsche Bank, moest bijspringen. Sommige handelsfirma's, zeker in de nog niet-ontwikkelde Buitengewesten, schoten zelf vaak geld voor aan hun toeleverders. Van de andere kant moesten zij soms maanden op hun geld wachten, eer de goederen naar Europa waren getransporteerd en verkocht. Daar kwam dan nog bij dat de export van landbouwproducten in grote mate onderhevig was aan prijschommelingen op de wereldmarkt. Bovendien bestond er altijd het gevaar van misoogsten. Indië was groot en door het ontbreken van telefoon, telegraaf en snelle verbindingen konden voorvallen gebeuren, waar 'men' in Batavia niet altijd adequaat op kon reageren.

Naarmate de eeuw vorderde, konden, gesteund door verbeterde kredietfaciliteiten, de handelshuizen het langer bolwerken. De hier te bespreken firma van Bauermann hoorde daar niet bij: ze struikelde tweemaal en moest het, toen ze voor de tweede maal in moeilijkheden was geraakt, over een geheel andere boeg gooien. Het tekent eerder de vastberadenheid of koppigheid van Bauermann om in Indië te willen blijven. En zelfs zijn nieuwe firma, de Handelsvereniging Gorontalo, hield het precies één generatie uit.

Over in Nederlands-Indië gevestigde handelshuizen is niet veel gepubliceerd. Dat komt deels door de afwezigheid van voldoende archiefmateriaal, maar ook omdat er door deze handelshuizen, als het geen naamloze vennootschappen waren, geen jaarverslagen zijn gepubliceerd. Dit is ook het geval met de firma Bauermann die in de tweede helft van de negentiende eeuw op Celebes actief was. Gelukkig heeft de firma Bauermann voor enige opschudding gezorgd door eerst te liquideren, opnieuw te beginnen, geruchtmakend te failleren en voor de derde keer met zaken te beginnen. Door deze gebeurtenissen is er materiaal bewaardgebleven in het archief van de Javasche Bank. En hoe klein de firma ook was, ze heeft invloed gehad op de samenstelling van de directie van zowel de Javasche als de Nederlandsche Bank. Uit deze microstudie zouden aanwijzingen over de levensduur van Indische handelshuizen kunnen worden getrokken. Eveneens bieden de gebeurte-

nissen rond de firma Bauermann een inzicht in de organisatie van de Javasche Bank en de toenmalige krediet- en handelsstromen.

De affaire Bauermann

Op 30 november 1885 schrijft N.G. Pierson, president van de Nederlandsche Bank, aan zijn collega van de Javasche Bank, N.P. van den Berg: ‘Vergun mij, nog even terug te komen op Uw candidatuur voor de Ned. Bank (...) Doch *gesteld*, ik noemde Uw naam, zou ik dan kunnen verzekeren dat Gij bereid zijt?’³ Er zou binnen het directorium van de Nederlandsche Bank een plaats vrijkomen, en Pierson wilde Van den Berg graag naar Nederland halen. Van den Berg zag het blijkbaar als een promotie om van president van de Javasche Bank directeur van de Nederlandsche Bank te willen worden. Je kon in Indië wel carrière maken, je loopbaan werd pas echt compleet met een topfunctie in Nederland. Deze overweging gold ook voor leden van de Factorij van de Nederlandsche Handel-Maatschappij. Pierson rekende erop, dat hij een positief antwoord zou krijgen voor 30 maart 1886.

Van den Berg die de functie van president van de Javasche Bank sinds 1873 bekleedde, wilde wel op termijn uit Indië weg. Zijn definitieve antwoord luidde echter anders. In een brief van 23 februari 1886, dus op het allerlaatste moment (de post deed er ongeveer een maand over) schreef hij aan Pierson: ‘(...) want na rijp beraad moet, hoe noode ook, het hooge woord er uit, dat ik op dit oogenblik overwegende bezwaren heb om mij candidaat te stellen voor de reeds sedert jaren zo vurig begeerde betrekking, waarop in uw schrijven gedoeld wordt, de eenige betrekking in patria waarvoor ik mijne tegenwoordige positie met ingenomenheid zou verruilen. Maar onder de gegeven omstandigheden mag ik er niet aan denken. Met evenveel zelfvoldoening toch als ik ten vorigen jare omstreeks dezen tijd mijne betrekking van Pr. der J.B. zou hebben neergelegd, zou het mij thans hinderen om weg te gaan, nu wij onlangs het slachtoffer zijn geworden van eene verplichting, die aan onze deelhebbers duur zal te staan komen. Wel is waar hebben wij ons zelve ter zake niets te verwijten, want geene instructies hoe gestreng ook kunnen baten waar gelijk in casu, opzettelijke kwade trouw van eigen ondergeschikten in het spel is; maar het publiek oordeelde anders en houdt ons natuurlijk verantwoordelijk voor een verlies, dat wij onmogelijk hadden kunnen voorkomen nu het blijkt met welk een ontrouwen dienaar wij te Makassar te maken hadden. Door brieven uit Nederland is mij ook maar al te zeer gebleken hoe het incident Bauermann meer in het bijzonder tegen mij geexploiteerd wordt (...)’⁴ Van den

3 Archief De Nederlandsche Bank (ADNB) Directie-archief (DA) Van den Berg, N.G. Pierson aan N.P. van den Berg, 30 november 1885.

4 ADNB DA Van den Berg, N.P. van den Berg aan N.G. Pierson, 23 februari 1886.

Berg noemde de hele gang van zaken later in zijn gedenkschriften 'een zeer bittere teleurstelling'.⁵

Die 'oplichterij' was veroorzaakt door Douwe Thomas Bauermann. Hij was de man die er voor zorgde dat Van den Berg zijn terugreis naar Nederland voor drie jaar moest uitstellen.⁶

De hoofdpersoon

Douwe Thomas Bauermann (1839-1907) was geboren in Emden als telg uit een Oostfriese koopmansfamilie die al tientallen jaren in Emden een handelsfirma dreef. Leden van zijn familie waren ook actief in Groningen en Londen. Douwe kwam op 30 augustus 1861 met het schip 'De Citadelle' in Indië aan, waar hij een pas kreeg om zich te vestigen op Celebes. Het was niet ongewoon dat buitenlanders naar Indië trokken om een bestaan op te bouwen. Nadat het Nederlandse gezag langzamerhand het strikte monopolie op de handel en de landbouw in Indië (het Cultuurstelsel) begon te matigen, kwamen steeds meer buitenlanders naar de archipel om hun geluk te beproeven.⁷ Reeds vanaf 1822 hadden zich diverse Engelse firma's in Batavia gevestigd, enkele jaren later gevolgd door firma's uit Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland. Makassar (het huidige Ujung Pandang) was in 1847 de vestigingsplaats van de van origine Duitse firma J. Mohrmann & Co.⁸ Deze plaats was sedert 1847 een vrijhaven en dat bood gelegenheid voor actieve ondernemers, zoals eerst Mohrmann en later Bauermann. Makassar was de toegangspoort naar het oostelijk gedeelte van Indië en beloofde winstkansen. Er waren meer Duitsers die naar Makassar waren getrokken en rond 1850 bestond er in die plaats zelfs een Duitse vereniging.⁹ Ze waren niet de enigen die kansen roken. De Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) bezat er vanaf 1850 een agentschap. Tijdens een

5 N.P. van den Berg, *Mijn levensloop aan mijne kinderen verteld* (typoscript, 1912/1913) 106.

6 Over Douwe Thomas Bauermann is onder meer onderzoek gedaan in het archief van de Javasche Bank (thans: Bank Indonesia te Jakarta). Ik ben de directie van deze instelling zeer erkentelijk voor hun medewerking. Kleinzoon J.L. Bauermann (Den Haag) was zo vriendelijk enige aanvullende gegevens te verstrekken. Een archief van de familie en/of firma Bauermann kon niet worden achterhaald.

7 E. Helfferich, 'Het vreemde element in Nederlandsch-Indië', *Economisch-Statistische Berichten* 11 (1926) 645-648 en 665-667.

8 Later zouden zich vooral op Sumatra Duitstalige firma's vestigen en een begin maken met de tabakscultuur. Voor een volledig overzicht van Duitse activiteiten in Indië: G. Meyer, *Das Eindringen des deutschen Kapitalismus in die niederländischen und britischen Kolonien in Südostasien von den Anfängen bis 1918* (Berlijn, 1970).

9 A. Schwägerl, *Das Auslanddeutschum im niederländischen Kolonialbereich* (Weimar, 1937) 327.

inspectiereis in 1868 noteerde hun functionaris J.L. van Lennep dat Makassar een plaats was waar gemakkelijk grote winsten konden worden geboekt. Weijergang, zo schreef hij, had er goud verdiend en ook Ohl had er fortuin weten te maken. Dat lag vooral aan de koffie, maar ook de geta pertja (latex) leverde fikse winsten op.¹⁰

Vanaf 1862 vertoefde Bauermann in Makassar. Tussen 1865 en 1868 verbleef hij in Europa, want zijn naam komt dan niet voor in de naamlijst van Europese bewoners van Indië. Toen hij naar Makassar terugging, gevolgd door een paar familieleden, was hij vastbesloten zich als koopman en handelaar te vestigen. Hij was aanvankelijk niet zozeer geïnteresseerd in het opzetten van plantages, maar in de handel zelf. Later zou dat overigens veranderen. In 1869 heeft hij met enkele halfbroers de firma Bauermann & Co. opgericht. Hun handelshuis exporteerde vanuit Makassar koffie, batiks, rubber, copal, rotting, gom, harsen en andere producten. Ook verkocht de firma producten via het systeem van venduties in Makassar zelf. Maar niet alleen daar ontplooiden Bauermann & Co. activiteiten, er waren handelsrelaties met Java, Bali, Lombok, Timor en de Molukken. De kernplaatsen waren Makassar en Gorontalo, in Noord-Celebes, waar in 1873 de productie van copra voor export door de familie Bauermann is begonnen. Vanuit die plaats voerde Douwe Thomas voor zijn firma vanaf 1877, met hulp van Chinese handelaren, copra uit naar Europa. De eerste zending, naar Hamburg, was er een van 2000 pikol (1 pikol = 61,76 kg) met een verkoopwaarde van ongeveer f 10.000.¹¹ Copra was een grondstof voor zeep, kaarsen en voeding, en zou na 1885 een belangrijk product worden bij de vervaardiging van margarine. Waarschijnlijk had Bauermann voor een filiaal te Gorontalo gekozen, omdat daar in 1870 de verplichte koffiecultuur was opgeheven. Ook was er in dit jaar een begin gemaakt met de vestiging van Nederlandse gezagsdragers.¹² Er was in Noord-Celebes dus ruimte voor particulier initiatief gekomen.

De eerste crisis

Bauermann & Co. kwam in november 1878 in financiële moeilijkheden door een groot aantal dubieuze debiteuren en enkele misoogsten, vooral rond Gorontalo. Tevoren was in juli van dat jaar een schip van de firma vergaan waarbij de scheepsvracht verloren was gegaan. De spanning rond de firma was eveneens in juli de

10 ARA, archief Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), 2.20.01, inv nr 2670, Verslag betreffende een inspectiereis, J.L. van Lennep 1868.

11 F.W.T. Hunger, *Cocos Nucifera: Handboek voor de kennis van den kokokpalm in Nederlandsch-Indië: zijne geschiedenis, beschrijving, cultuur en producten* (Amsterdam, 1920) 293.

12 W.M.F. Mansvelt, *Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij* (Haarlem, 1924) II, 306.

directie van de Javasche Bank in Batavia ter ore gekomen. Bauermann was klant bij het agentschap Makassar van deze bank, waar voornamelijk handelspapier werd gedisconteerd. De directie gaf haar agent te Makassar, J.W.M. Diemont, opdracht er voor te zorgen dat de balans van de firma boven water kwam. Die volgde in augustus van dat jaar. Half juli besloot de Bankdirectie Diemont over te plaatsen naar het agentschap te Padang, en de functionaris in die plaats, M.L. van den Broek, het agentschap in Makassar over te laten nemen.¹³ De directie had om allerlei redenen minder vertrouwen in Diemont dan in Van den Broek en had daarom tot deze ruil besloten: Padang werd minder als probleemplaats gezien dan Makassar. Van den Broek arriveerde in de eerste helft van september in Makassar en schreef vrijwel direct aan zijn directie in Batavia dat over de firma Bauermann minder gunstige berichten gingen. Bauermann zou f 70.000 verlies hebben geleden bij de ramp met de 'Petronella' in juli, maar Bauermann had de agent gerustgesteld met de uitspraak dat de werkelijke schade hooguit de helft zou bedragen. Bovendien was het schip ruim verzekerd. 'Aan zijn woorden kan wel geloof worden geslagen, daar hij hier algemeen als een eerlijk en openhartig mensch bekend staat. Noch de Heer Bauermann, noch de Heer Stelling maken groote verteering.'¹⁴ Van den Broek meende dat wat de Javasche Bank betrof gerust een afwachtende houding kon worden ingewacht. Hij drong bij zijn directie aan op een ruimhartige kredietpolitiek van de Bank, want de koffieoogst in Noord-Celebes kwam zeer laat binnen en verschillende accepten werden al geweigerd. Toch zag hij de toekomst vrij zonnig in. Hij had vernomen dat de NHM overwoog een agentschap in Gorontalo te stichten. Dan zouden kredietfaciliteiten gemakkelijker ter beschikking kunnen komen. Vermoedelijk heeft Van den Broek dit verhaal verzonnen om de situatie rooskleuriger voor te stellen. In de desbetreffende stukken van de NHM is niets over de voorgenomen vestiging te vinden. Wellicht heeft de agent van de NHM in Makassar, H.C. Knappert (die overigens binnen twee jaar de laan uitvloog wegens incompetentie), op eigen gezag een en ander gesuggereerd. Het agentschap Makas-

13 Marinus Lodewijk van den Broek. Geboren op 20-11-1843 te Batavia. Tot 1864 werkzaam als klerk bij de Directie producten en civiele magazijnen, na eervol ontslag in dienst bij de Javasche Bank. Tot 1873 boekhouder/plv agent Semarang, 1873 waarnemend agent Semarang, 1873 agent Pasoeroean, 1878 agent Padang, juli 1879 agent Makassar, 1883 een jaar verlof Nederland, 1884 waarnemend agent Padang, 1885 agent Makassar, 1885 boekhouder Semarang, 1887 tijdelijk waarnemend agent Cheribon, 1887 boekhouder/plv agent Semarang, 1888 agent Pasoeroean. Verlaat met eervol ontslag de Javasche Bank per 1 april 1890. Vervolgens agent van de Nederlandsch-Indische Escomptomaatschappij te Soerabaja, 1891 (de eerste) directeur van de Soerabaiasche Incasso-, Spaar- en Hulpbank. Hij overleed in Den Haag, waar hij tijdelijk verbleef, op 26-1-1908. (Bronnen: ARA, Stamboeken ambtenaren 2.10.06, Q 72; jaarverslagen Javasche Bank en BR Den Haag)

14 Archief Javasche Bank (verder: DJB), 139, ingekomen brieven agentschap Makassar, 15-9-1878, M.L. van den Broek aan directie. L.A. Stelling was op dat moment boekhouder van de firma Bauermann.

sar van de NHM sloot zelfs de deuren in 1882, wegens onvoldoende verdiensten. Ondanks de overvloed aan geruststellende berichten, toch ook een negatief berichtje. De Makassarse handelsfirma M. Ohl & Co. was in liquidatie getreden.

Helaas voor de firma Bauermann namen de zaken een verkeerde wending. De stroom van geruchten en slechte berichten nam in de loop van 1878 toe. Ondanks de misoogsten, bleven de koffieprijsen bijzonder laag en grote partijen werden beneden verwachting gerealiseerd. De Amsterdamse firma Van Eeghen zou voorts een op haar afgegeven traite van *f* 15.000 geweigerd hebben te accepteren. Weliswaar waren zakenvrienden de Bauermanns te hulp geschoten, maar de hele affaire zwengelde de geruchtenstroom alleen maar aan. Begin november 1878 schreef Van den Broek naar aanleiding van al deze berichten, dat Bauermann zelf naar Batavia zou komen met de jongste gegevens. Hij kon alvast mededelen, dat er veel geld van de firma vastzat in Gorontalo en op Bali. Volgens zijn laatste opgave zat er voor *f* 91.116,55 van de firma Bauermann bij de Javasche Bank in portefeuille, vrijwel alles papier van Chinese endossanten en acceptanten. Een van de commissarissen van het agentschap in Makassar, J.G. Weyergang, nota bene een concurrent van Bauermann, had de portefeuille bekeken en geruststellend gezegd, dat ze allemaal 'goed' waren. Ook Weyergang had trouwens geklaagd over de slappe handel. Tijdens de directievergadering van 22 november besloot de Bankdirectie, nadat ze ingelicht waren door Bauermann zelf, voorlopig toch maar geen nieuwe transcties met de firma te doen, in afwachting van een mogelijke liquidatie der zaken. Dat werd ook geseind aan agent Van den Broek. Bauermann probeerde het nog elders in Batavia maar kreeg niet voldoende steun. Vier dagen later telegrafeerde Bauermann vanuit Batavia naar Makassar, dat zijn pogingen om hulp te krijgen in Batavia op niets waren uitgelopen. Bauermann liet zijn boekhouder L.A. Stelling en het agentschap van de Javasche Bank weten, dat de firma Bauermann de betalingen zou staken. Stelling moest surséance aanvragen bij de Raad van Justitie te Makassar.

De agent liet op dit bericht aan de directie weten, dat de Bank in dit geval niet bang hoefde te zijn voor verliezen. Het zou alleen wat langer duren. Bauermann had, zo had hij begrepen, zijn balans met diverse mensen in Batavia besproken en geconcludeerd dat er van die kant geen directe hulp te verwachten was. De meeste crediteuren zaten helaas in Java en Europa. Uiteraard zouden, gezien de afstanden naar Java en Europa, de pretenties slechts langzaam binnenkomen. De Bank had eind november, toen de aanvraag tot surséance werd ingediend, voor *f* 47.396 in portefeuille en dat zou allemaal terechtkomen. Op 14 december 1878 kreeg de firma voor de periode van een jaar surséance van betaling, wegens de slechte handelstoestanden en het uitblijven van herstel. Dit geschiedde op grond van de balans per 2 december 1878. De firma had bij de aanvraag tot surséance betoogd dat betalingen uitbleven als gevolg van de mislukkende rijstoogsten op Bali, vee-epidemieën en de traag binnenkomende koffieoogst. Juist deze firma had daar veel onder te lijden, want het filiaal te Gorontalo en de belangen op Bali waren door

deze gebeurtenissen meer dan andere firma's geschaad. De firma kreeg voor die zienswijze ter plekke steun van de concurrente firma's Weyergang en Ledeboer en in een later stadium ook van de Nederlandsche Handel-Maatschappij. De Javasche Bank repte later in haar jaarverslag over een zeer rampspoedig jaar voor Makassar. Van de zeven Europese handelshuizen ter plekke waren er twee geliquideerd (Bauermann en Ohl). De regeringen in Batavia en Den Haag waren van de economisch slechte situatie op Celebes op de hoogte.¹⁵ De surséance was zonder veel omhaal toegestaan. Achterliggende reden: het gebrek aan kredietfaciliteiten voor Bauermann.

Tot bewindvoerders in de surséance zouden aanvankelijk worden benoemd de agent van de NHM Knappert en de agent van de Javasche Bank Van den Broek. Voorts J.G. Weyergang, firmant van de firma Weyergang. De Raad van Justitie vond echter dat de functies van Van den Broek en Knappert niet verenigbaar waren met die van curator en stelde in hun plaatsen aan J. Douwes van de firma Ledeboer. Wel traden Van den Broek en Knappert vervolgens op als commissaris van de firma in liquidatie. Tijdens het uitspreken van de surséance was het belang van de Javasche Bank bij Bauermann inmiddels geslonken tot f 40.196,86. De moeilijkheden bij de benoeming van bewindvoerders tekent overigens de kleine Europese wereld in een stad als Makassar. Het reservoir aan geschikte, onbevooroordeelde mensen was blijkbaar niet groot.

Intussen was eind november 1878 Hilaire Bauermann, een halfbroer van Douwe Thomas, naar Gorontalo gereisd om het filiaal daar te sluiten en de onverkochte goederen naar Makassar te transporteren. De Bauermanns wisten met de meeste crediteuren tot een betalingsovereenkomst te komen en zonder al te veel problemen werd de surséance in april 1879 definitief. Het homologatie-akkoord voor de hele firma Bauermann sloot uiteindelijk met 55%.¹⁶ Dit is hoog, normaliter kwam men in dit soort gevallen niet hoger uit dan 30%.¹⁷ Zoals de agent te Makassar op 17 mei 1879 schreef aan zijn directie, was er tenslotte een passief van ruim f 880.000 tegenover een actief van bijna f 475.000. De grootste verliezen werden geboekt op de post (dubieuze) debiteuren, vooral op Bali en Lombok, ter grootte van f 175.000. Voorts leverde de gedwongen sluiting van het filiaal te Gorontalo een schadepost van ruim f 100.000 op. Op de koffie die voor een gedeelte nog niet was verkocht, zou f 125.000 verloren gegaan zijn. Alle schuldeisers namen genoegen met de voorgestelde regeling. De Javasche Bank hoefde dat niet eens te doen: Bauermann had de gehele schuld aan de Bank kunnen terugbetalen (aanvan-

15 *Tweede Kamer der Staten Generaal, Koloniaal Verslag over 1878*, 206-207 en *idem, Koloniaal Verslag over 1879*, 205-207.

16 Circulaire dd. mei 1879 van de firma Bauermann. Gemeentearchief Amsterdam, Archief Van Eegen, PA 447, binnengekomen brieven 1879 A-C.

17 F.A. Schoeppel, *Kommerzielles Handbuch von Niederländisch-Indien* (Wenen, 1907) 237-238.

kelijk ruim f 47.000). Ondanks de eerdergenoemde val van het handelshuis Ohl en de daarmee gepaard gaande ondergang van een aantal Chinese handelaren raakte het agentschap Makassar over het boekjaar 1878-1879 slechts ruim f 1000 kwijt.¹⁸ Bauermann kon opnieuw beginnen. Een gevolg was wel, dat de samenwerking met de firma Büsing Schröder (Batavia) werd opgezegd. De curatoren vonden die samenwerking te ingewikkeld. De baten uit deze samenwerking gingen alle naar de crediteuren van Bauermann. In oktober 1879 raakte de firma Büsing Schröder zelf in zware moeilijkheden en moest haar zaken fors inkrimpen. In 1884 zou deze firma tenslotte als gevolg van de suiker crisis moeten liquideren.

Belangrijk was, dat de Bauermanns, ondanks de uiteindelijke liquidatie in 1880, het vertrouwen van de handel niet hadden verloren: zo bleven ze hartelijke relaties onderhouden met de firma Van Eeghen in Amsterdam. Douwe Thomas kon dan wel niet langer consul voor het Duitse Rijk blijven, een functie die hij sedert 1873 had vervuld, hij bleef zijn sociale positie behouden. Zijn woonhuis weerspiegelde die positie: het was, wat later genoemd werd, het mooiste huis van Makassar, gekocht in 1872, aan het Koningsplein. Het blijvende vertrouwen maakte het waarschijnlijk mogelijk, dat nog in 1879 de familie Bauermann met J.A. Parmentier, die speciaal daarvoor naar Gorontalo was verhuisd, een nieuwe firma in Gorontalo oprichtte, de firma Parmentier. De Bauermanns hadden dan wel formeel hun eigen filiaal opgegeven, via Parmentier bleven ze daar werkzaam. Uit de werkverdeling valt af te leiden dat Hilaire Bauermann de grote man in Gorontalo was terwijl Douwe zelf de zaken in Makassar in de gaten hield. Per 1 januari 1883 ging de firma Parmentier op in de firma Gebroeders Bauermann en Parmentier met als vennoten de broers Douwe en Hilaire Bauermann en uiteraard J.A. Parmentier. In Makassar bleef de firma Bauermann & Co. doorgaan, zij het dat vanaf 1 januari 1884 de activiteiten plaatsvonden op naam van Douwe Thomas Bauermann zelf. Broers Hilaire en Kryno hadden voor deze firma procuratie. De zaken waren na 1879 gewoonweg opnieuw gestart. De liquidatie was de Bauermanns niet persoonlijk aangerekend. Dit was overigens een vrij normale gang van zaken: zo trad in 1880 de firma J. Mohrmann & Co. in liquidatie, om enige tijd later ook opnieuw te beginnen. De Bauermanns boerden goed: zendeling A.C. Kruyt verhaalt over de radja van Mooeton, in de buurt van Gorontalo, die rond 1882 zijn tweede zoon de naam 'Bauermann' gaf in de hoop dat dit hem evenveel voorspoed zou geven als de echte Bauermann.¹⁹

18 *Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de algemeene vergadering van stemgerechtigde aandeelhouders op 24 mei 1879, 51e boekjaar 1878/79*, 12-13.

19 A.C. Kruyt, 'Mijne reis van Gorontalo naar Posso' in *Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendingsgenootschap* 36 (1892) 231.

Het gaat weer mis: 1885

De directie van de Javasche Bank belegde op 22 oktober 1885 een bijzondere vergadering over wat zou bekend komen te staan als de affaire-Bauermann. Daags daarna schreef de Gouvernementscommissaris bij de Javasche Bank, F.W. Boes Lutjens, aan Gouverneur-Generaal O. van Rees.²⁰ Er was een oplichting geconstateerd ter waarde van in totaal *f* 801.000. Bij het agentschap van de Javasche Bank in Makassar, de enige kredietinstelling in die plaats – het agentschap van de NHM was in 1882 opgeheven – was 10.000 pikol koffie beleend voor *f* 261.000. In grote plaatsen als Batavia en Soerabaja werden zulke beleende goederen in een veilige opslagloods geplaatst, hetzij van de Bank hetzij van het Gouvernement. Makassar kende zo'n loods niet en de koffie was op verschillende plaatsen ondergebracht. Handelaren hadden gemakkelijk toegang tot de opslagplaatsen en Bauermann had zijn koffie er gewoon uit weten te halen. De koffie was vervolgens stilletjes doorverhandeld. Het agentschap had er 'niets' van gemerkt. Het opmerkelijke was dat Bauermann zelf de fraude had gemeld in Batavia.

Het bestuur van het agentschap was vanaf 1883 tijdelijk in handen geweest van waarnemend agent H.M.A.C. Boers.²¹ De echte agent, M.L. van den Broek was in 1883 voor een jaar verlof naar Nederland geweest, en was daarna van 1884 tot mei 1885 als waarnemend agent in Padang opgetreden. Hij moest voor de beleningen aldaar orde op zaken stellen en had scherpe regels opgesteld. Kort na diens terugkeer in mei 1885 uit Padang om de leiding van het agentschap Makassar weer van Boers over te nemen, pleegde waarnemend agent Boers zelfmoord. Boers had zich blijkbaar medeschuldig gemaakt aan frauduleuze handelingen van Bauermann. Questieus blijft of Van den Broek daarvan op de hoogte was geweest. De reden voor de zelfmoord van Boers was op dat moment nog niet duidelijk. Van den Broek op zijn beurt moet wel redelijk op de hoogte zijn geweest van de zaken bij de Bauermanns, immers, in 1879, tijdens zijn eerste periode als agent te Makassar, was hij beoogd bewindvoerder van de firma Bauermann die toen in surséance was geraakt. Het staat wel vast dat er langer geruchten gingen over de slechte toestand van de pandgevingen te Makassar. Al tijdens de directievergadering van de Javasche Bank op 25 april 1885 had de directie laten blijken het bedrag van *f* 351.300

20 ARA, Ministerie van Koloniën, Openbare mailrapporten 1885, 684.

21 Henri Marie Alexander Charles Boers. Geboren te Breda 1-4-1838. Nam in 1853 vrijwillig legerdienst en ging in februari 1861 in Indië, waar aanstelling op Borneo volgde. In 1863 werkzaam op het Departement te Batavia als adjudant. In dat jaar trouwde hij Anna Du Cloux. Vroeg in 1868 ontslag uit dienst en kwam bij de Javasche Bank. In 1877 tijdelijk waarnemend agent Cheribon, 1878 agent Pasoeroean, 1880 tijdelijk hoofdkassier Batavia, 1881 agent Pasoeroean, 1882 waarnemend agent Soerabaja, 1883-1885 waarnemend agent Makassar, 1885 benoemd tot agent Pasoeroean maar pleegt zelfmoord op 25 mei 1885. (Bronnen: ARA, Stamboeken officieren, 2.13.07, 398-64 en 2.13.08, 670-352; jaarverslagen Javasche Bank)

‘van speculatief karakter’ dat Bauermann bij het agentschap had lopen te hoog te vinden.²² Er moesten maatregelen genomen worden om ‘daaraan paal en perk te stellen’, en dat kreeg de agent te Makassar via een brief ook te horen. Bovendien, zo kwam de directie twee weken later tot de conclusie, was het niet juist dat ten behoeve van geldschieters bewijzen van bewaring van beleende goederen moesten worden afgegeven? Immers, het gevolg zou kunnen zijn dat de panden feitelijk door derden werden bezeten. In de directievergadering van 11 mei, gehouden vlak nadat Van den Broek uit Padang was vertrokken, op weg naar Makassar, was hem door president Van den Berg gezegd dat de Makassaarse firma’s D.T. Bauermann en Jobst & Co. in de gaten gehouden moesten worden. De notulen van deze vergadering spreken boekdelen: ‘Eindelijk nog wordt de heer van den Broek aanbevolen zich van een behoorlijken opslag der beleende koffie te Makassar te vergewissen, zoodat het pandrecht der Bank geen gevaar loopt, en mocht daarin iets niet en règle zijn, daarvan te rapporteren, om alsdan te zien wat gedaan kan worden om in eene betere positie te geraken.’²³

Ook in Batavia had men intussen gemerkt, dat de koffieprijzen scherp aan het dalen waren. De vraag kwam ter sprake of er over de beleende goederen niet een surplus moest worden gevraagd. Van den Broek reisde door naar Makassar. Nadat hij op 25 mei het agentschap had overgenomen, was zijn waarnemer Boers plotseling overleden. Maar, zo telegrafeerde hij de dag daarop, hij had alles in orde bevonden. De weduwe van Boers zou met de eerstvolgende boot naar Batavia komen.

Er was op het agentschap kort daarop nog een personeelwisseling voorgevallen. Begin juni was besloten om de toen inmiddels vrijgekomen plaats van agent te Cheribon op te dragen aan G.C. Gehrung, tot dat moment boekhouder en plaatsvervangend agent te Maksassar. Een van de figuren die waardevolle informatie had kunnen verstrekken, Gehrung, verdween dus van het toneel vóór het moment dat de bom barstte.

In de directievergadering van 11 juni kwam een brief van de schoonzoon van wijlen Boers, Lindo, binnen met het verzoek om financiële ondersteuning. De directie besloot de weduwe Boers ‘(...) wegens de vele goede diensten door wijlen haar echtgenoot eene geldelijke ondersteuning toe te kennen, uit het pensioen- en ondersteuningsfonds voor de geëmployeerden der Bank’. Het werd een bedrag van f 75 per maand, ter discretie van de directie. Directeur A.A. Buyskers onthield zich van een oordeel, omdat hij getrouwd was met een zus van de weduwe Boers, en meende vanwege de familierelatie geen oordeel te mogen uitspreken.²⁴

In juli 1885 was te Semarang de firma Van der Waall gefailleerd. Douwe Thomas Bauermann was, evenmin als zijn firma, bij dit faillissement betrokken ge-

22 DJB, 53, Notulen Directievergaderingen 1885 - 1886, 25 april 1885.

23 idem, 11 mei 1885.

24 idem, 11 juni 1885.

weest. Wel een broer, Kryno Heinrich, die procuratiehouder was bij de firma Jacobus Hijmans eveneens te Semarang. Kryno Heinrich had met Van der Waall enige zakelijke contacten gehad. Zo zouden ze samen een onderneming opzetten om brieven en post te verzenden. Hoewel Kryno niet direct financieel benadeeld was, was de naam Bauermann toch weer bij de Bankdirectie gevallen: ‘(...) bekend met de middelen der firma Bauermann en indachtig het besproken in de laatste maanden over firma’s neiging om hare zaken voor eigen rekening maar altijd uit te breiden.’²⁵

We komen bij de eerdergenoemde 22e oktober, de dag waarop het schandaal in volle hevigheid losbarstte. President Van den Berg vertelde zijn medebestuurders, dat Bauermann de dag ervoor bij hem belet had gevraagd en hem had opgebiecht dat hij 10.000 beleende pikol koffie had afgescheept. Hij had gemakkelijk toegang tot de bewaarplaats kunnen krijgen, omdat het gebruik was dat de koffie, ook tijdens de beleningsperiode, gesorteerd moest kunnen worden. De vergadering bijgewoond door alle inderhaast opgetrommelde commissarissen van de Javasche Bank, was onthutst.²⁶ Al op 20 oktober was Krause, chef van de Bataviase firma Wellenstein, Krause & Co., bij Van den Berg geweest om hem voor te bereiden op een nare gebeurtenis. Er zou iets mis zijn bij de firma Bauermann in Makassar. Bauermann, zo had Krause begrepen, wenste de volgende dag tekst en uitleg te komen geven. Dat was dus geschied en nadat Bauermann Van den Berg nog vriendschappelijk de hand had geschud, was de aap uit de mouw gekomen. Die 10.000 pikol koffie waren beleend voor ruim *f* 260.000 en dat bedrag was de Javasche Bank kwijt. Direct had Van den Berg directeur Buyskes er bij gehaald met de woorden ‘Wij zijn de dupe van eenen schurk.’ Bauermann was de kamer uitgestuurd en op de gang gezet. Nadat commissaris C.A. Henny op de hoogte was gesteld, had Van den Berg direct aangedrongen op faillietverklaring met strafrechtelijke vervolging.

De Secretaris van de Javasche Bank, D. Groeneveld, had trouwens net voor deze directievergadering het agentschap Makassar geïnspecteerd en alle agentschappen op Java. Hij was zwaar ziek voortijdig naar Batavia gekomen en kon op medisch advies beslist nog niet gehoord worden. Pas drie weken later zou Groeneveld weer aanwezig zijn op de vergaderingen. Het ironische was dat eigenlijk Van den Berg deze inspectiereis naar de agentschappen had willen maken, maar familieomstandigheden hadden hem Groeneveld doen vragen deze reis te maken. Op de bewuste vergadering werd besloten om Buyskes naar Makassar te sturen om orde op zaken te stellen. Als medeplachtige van Bauermann werd genoemd diens handelspartner Parmentier; Bauermanns broers wisten ogenschijnlijk niets van de fraude af. Die informatie was verkregen van P. Siemsen, lid van de Makassaarse firma Mohrmann & Co., toevallig op bezoek in Batavia. Hij wist te melden dat het

25 idem, 6 juli 1885.

26 idem, 22 oktober 1885.

filiaal in Gorontalo belangrijker was dan de vestiging in Makassar. Vermoedelijk had Douwe Thomas Bauermann het geld dat hij op onrechtmatige wijze had verkegen via de fictieve beleningen in de zaak in Gorontalo gestoken. Voor de directievergadering had Siemsen een indruk gegeven van de resultaten bij een geforceerde liquidatie van de firma Bauermann. Het zou neerkomen op een tekort van twee ton op een totale balans van vijf ton. Bij een minnelijke liquidatie, zoals in 1878 was overeengekomen, zou er altijd nog een tekort zijn van *f* 100.000.

Van den Broek had, zo bleek, tussen mei en oktober 1885, de maand waarin de fraude aan het licht was gekomen, niets gedaan. Blijkbaar golden de scherpe regels die hij voor het agentschap Padang had opgesteld niet voor Makassar. Hij had nagelaten die voorschriften voor zijn eigen standplaats, Makassar, op te stellen. En het was hem nog eens expliciet gezegd ook.

Actie van de Javasche Bank

Buyskes reisde op 25 oktober vanuit Batavia naar Soerabaja en vandaar op de 28e naar Makassar, waar hij op 1 november arriveerde. Vanuit Soerabaja had hij naar Makassar getelegrafeerd (rechtstreeks telegraafverkeer tussen Batavia en Makassar bestond nog niet) om zijn komst aan te kondigen. Tevens instrueerde hij in dat telegram Van den Broek om geen enkele belening te prolongeren. In de brief die Van den Broek vervolgens aan Batavia stuurde stonden excuses (het speet hem allemaal oprecht) en voorts produceerde hij een voorlopige balans. Hij had een paar dagen na het overlijden van Boers in mei de loodsen waarin de beleende goederen lagen opgeslagen geïnspecteerd en er was volgens hem niets aan de hand. Van den Broek had in een tweede brief van 27 oktober 1885, aan Van den Berg persoonlijk, wel andere interessante informatie. Volgens geruchten had voormalig agent Boers eind 1884 geld als persoonlijke lening gevraagd aan de handelsfirma Weyergang te Makassar. Deze firma had aanvankelijk gezegd, geen contanten of goederen ter belening te hebben. Boers zou gezegd hebben: 'Dat doet er niets toe. Beleen maar.' Weyergang was aanvankelijk niet bereid geweest goederen te belenen (voor privé-doeleinden van Boers dus). Bauermann wilde dat wel. Zo kreeg Boers van Bauermann en de Chinees Ting Tjian een bedrag van *f* 15.000, terwijl ook Weyergang alsnog voor *f* 10.000 fondsen wist vrij te maken. Blijkbaar had Boers zijn positie bij de Bank misbruikt om voor privé-doeleinden geld los te peuteren in de vorm van beleningen zonder onderpand. Van den Broek had fragmentarisch van deze privé-leningen van Boers voor zijn aandeel in een suikerfabriek op Java gehoord, maar daar had hij toch niets mee te maken? De rest van de brief van Van den Broek eindigde in een klaagzang: hij had gehoord dat Bauermann zelfs met zelfmoord had bedreigd, maar dat een broer en een zakenrelatie hem daarvan hadden weerhouden. Met deze zakenrelatie, A. Langen, een landgeenoot, was hij trouwens naar Batavia gereisd en daar op de 22e oktober had hij alles

opgebiecht bij Van den Berg. Ja, de zaak had Van den Broek zo aangegrepen dat hij er '(...) letterziek en in hoge mate zenuwachtig' van was geworden. Al eerder in Padang had hij zich niet gerust gevoeld over de wijze van belening en bewaargaving, dat had de directie in Batavia toch wel gemerkt aan zijn maatregelen daar? En, als laatste verwijt aan Boers, schreef Van den Broek dat toen hij in mei in Makassar was aangekomen Boers niet eens een kamer voor hem had geregeld, zodat hij voor enige dagen zijn intrek had moeten nemen bij notabene Bauermann. Het was allemaal heel erg, maar hij kon er niets aan doen.²⁷

Buyskes ging direct na aankomst op 1 november aan het werk, overlegde met Van den Broek en diende bij de Raad van Justitie een verzoek tot faillietverklaring in. Al snel werd duidelijk dat de Javasche Bank in dit geval heel moeilijk aanspraak zou kunnen maken op de onderpanden. De Bank kreeg op 4 november een faillietverklaring voor Bauermann en een bevel tot diens aanhouding. Maar Bauermann, die zoals we zagen in Batavia zat, was intussen verdwenen. Hij had de bui al zien aankomen en was op 5 november, daags na het uitspreken van zijn faillissement, vermomd als bediende op de Franse mailboot uit Batavia ontsnapt. De kranten in Makassar reageerden overigens pas na berichten uit de kranten in Soerabaja die het nieuws veel eerder hadden gemeld. Vermoedelijk was men gechoqueerd of was er nog te veel onzeker. Men wist niet eens waar Bauermann precies zat: Batavia? Singapore? Op 7 november werden de pakhuizen van Bauermann verzegeld. Dat gebeurde maar net op tijd want enkele koelies waren bezig gomcopal uit de pakhuizen naar een ander gehuurd pakhuis over te brengen. Agent Van den Broek vocht in een kort geding de verzegeling nog aan, op grond van de beleningscontracten, maar de rechtbank wees dit verzoek af. De pakhuizen met inhoud behoorden wel degelijk tot de failliete boedel en konden niet zomaar aan de Bank worden overgedragen. Buyskes stelde als liquidateuren voor L.A. Stelling, in 1878 nog de boekhouder van Bauermann en sedertdien in dienst van de firma Reiss en voorts Van Stolk, van de firma Ledeboer. Op 10 november rondde Buyskes zijn voorlopig onderzoek af. Gouvernementssecretaris Boes Lutjens schreef op 16 november weer aan de Gouverneur-generaal, nadat de directie van de Javasche Bank op 14 november over de zaak had vergaderd.²⁸ Het voorlopige onderzoek van Buyskes wees twee schulden aan. De eerste was Bauermann, maar die was spoorloos verdwenen. De tweede was de tijdelijke agent Boers die inmiddels dood was. Agent Van den Broek werd nalatigheid verweten, want die fictieve goederenbeleningen liepen al langer. Het onderzoek van Buyskes wees uit, en dat werd gestaafd door verklaringen van Bauermann zelf, dat er zelden of nooit inspecties in de opslagloodsen waren geweest. Toegegeven, Van den Broek was er wel eens geweest, maar de bovenzolder, daar waar de koffie lag, was op slot. Van den Broek had

27 DJB, 53, bijlage bij notulen directievergaderingen, brief 27 oktober 1885 van M.L. van den Broek aan N.P. van den Berg.

28 ARA, Ministerie van Koloniën, Openbare mailrapporten 1886, 726.

niets eens de moeite genomen te vragen waar de sleutel was, hoewel op dat moment de koffie feitelijk eigendom was van de Bank. Immers, met de koffie als onderpand had de Javasche Bank geld geleend aan Bauermann. Terwijl de beleening liep, had de bank – tijdelijk – het eigendomsrecht van de koffie overgenomen. De sleutels van de pakhuizen berustten echter bij Bauermann zelf, die toestemming had gekregen om wanneer het hem uitkwam de pakhuizen te betreden. Dat was trouwens geen ongebruikelijke procedure.

Buyskes had zijn eerste aanbevelingen al gereed: er moest een goede en betrouwbare bewaarder van de onderpanden komen en voorts diende de Bank bij de regering aan te dringen op een afdoende regeling van het pandrecht. Omdat de contacten tussen Van den Broek en Buyskes moeizaam verliepen, had Buyskes een vragenlijst samengesteld waarop de agent schriftelijk moest antwoorden. De agent hield in zijn antwoord (dd 14 november 1885) bij hoog en bij laag vol dat hij regelmatig in de pakhuizen was geweest, maar dat je toch niet kon verwachten dat je van een berg ongesorteerde koffie precies kon zien hoeveel het was. Dat hij nooit de sleutels had gekregen, was volgens hem bij de directie van de Bank bekend ('Onwaar!!' kraste Van den Berg later in de marge van Van den Broeks brief). Ook directeur Groeneveld die in september nog in Makassar was geweest en het kantoor van Bauermann had bezocht, had de agent verzekerd dat er niets aan de hand was. Bovendien was de koffie regelmatig van het ene lokaal naar het andere verhuisd en was controle dus extra moeilijk. En, zelfs al zou Van den Broek eerder hebben ingegegrepen, het verlies was bij zijn aantreden in mei al bijna even groot als nu. De firma Bauermann was ruim twintig jaar werkzaam tot volle tevredenheid, de surséance van 1878 was in alle rust afgehandeld en Bauermann werd beschouwd als een loyale persoonlijkheid. Van den Broek en H.F. Hultman, de bewaarder van de onderpanden, geloofden op dat moment nog dat er een schikking met Bauermann mogelijk zou zijn. Slechts C.H.C. Bijvanck, secretaris van de Factorij van de NHM in Batavia moest niets van Bauermann hebben.

Gehrung, de man die in juni van het agentschap Makassar naar Cheribon was overgegaan was ook gevraagd om zijn visie. Hij verklaarde in een brief van 9 november dat hij niet wist wat er in mei bij de aankomst van Van den Broek over bewaargeving was gezegd. Wel wilde hij kwijt, dat fictieve beleningen in het huidige systeem goed mogelijk waren en dat de persoonlijke leningen van Boers hem pas later ter ore waren gekomen. Hij gaf toe, dat de beide agenten zelden of nooit de goederen hadden geïnspecteerd en dat ze trouwens ook niet vaak op het agentschap waren.

Op 17 november werd de behandeling van Buyskes' rapport voortgezet. Buyskes wist onderwijl te melden, dat de huidige bewaarder van de beleende goederen H.H.F. Hultman had plaatsgemaakt voor de Maatschappij voor Bewaar- en Pandgeving. Hultman was trouwens commissaris bij het agentschap Makassar! Buyskes schreef dat de affaire in Makassar niet zo veel schade had aangericht. Men loofde, volgens Buyskes, de aanpak van de Bank: 'De krachtige wijze heeft indruk

gemaakt.' In de directievergadering van 28 november vielen harde woorden: Van den Berg eiste scherpe maatregelen tegen van den Broek, die aan vele tekortkomingen leed.²⁹ De president wilde niet meer dat hij nog langer een zelfstandige functie kon bekleden. Directeur Buyskes, inmiddels terug uit Makassar wees er op dat eigenlijk Boers de grote schuldige was. De affaire-Bauermann, zo stelde Buyskes, had niets te maken met de eventuele tekortkomingen van Van den Broek. Ook directeur-secretaris Groeneveld steunde de wat mildere visie van Buyskes. Van den Berg drukte door. De agent werd eind 1885 overgeplaatst naar Semarang en teruggezet in de rang van boekhouder. Dat zou hem gerekend naar zijn oude salaris van *f* 9000 per jaar, bijna de helft schelen. In 1889 zou hij, nadat hij enigszins was gerehabiliteerd, in dienst treden van de Nederlandsch-Indische Escomptomaatschappij.

Na 1885 en verder

Het bericht van de val van het huis Bauermann bereikte de Nederlandse pers begin december 1885. Het bekende handelshuis D.T. Bauermann te Makassar was in deconfiture geraakt, zo vermeldden de berichten slechts. Verder werd er in de pers nauwelijks gereageerd op het bericht. Er liquideerden wel meer handelsfirma's, zeker in Indië. Zo gonsde het die maand ook van geruchten over een mogelijke liquidatie van het handelshuis Weyergang, en eind december raakte dit huis inderdaad in financiële moeilijkheden.

In de plaats van Van den Broek werd in december 1885 tot agent te Makassar H.J.J. Hepp benoemd. Ook de commissarissen van het agentschap moesten aftreden. Uit de stukken blijkt, dat aan hun vaardigheden als toezichhouders en adviseurs intussen werd getwijfeld. Er druppelden in de loop van november en december 1885 meer berichten uit Makassar binnen: vrijwel alle handelshuizen ter plekke verklaarden dat de agenten Boers en Van den Broek zelden of nooit onderpanden van belening inspecteerden. De boeken van de firma Bauermann waren intussen naar de Weeskamer overgebracht en met behulp van de broer van D.T. Bauermann, Hilaire, werd getracht orde in de chaos te scheppen. Hilaire die niet veel van de zaken in Makassar afwist, spoedde zich evenals in 1878 naar Gorontalo om de situatie in ogenschouw te nemen. De voorlopige berekeningen van Hilaire Bauermann en Buyskes wezen in de richting van een taxatie van 50% van alle goederen en bezittingen van de firma Bauermann.

Voor de Javasche Bank betekende het financieel nogal wat. Het agentschap Makassar had in het boekjaar 1884-1885 nog een winst geboekt van ruim *f* 110.000, het jaar daarop was de winst omgeslagen in een bijna even groot verlies. De Javasche Bank schreef 75% van de vordering van *f* 261.000, *f* 196.000, over het boek-

29 DJB, 53, notulen directievergadering 28 november 1885.

jaar 1885-1886 af in de verwachting dat ongeveer 25% nog zou terechtkomen. Dat afgeboekte bedrag was meer dan 10% van de brutowinst van de hele bank over dat jaar. De aandeelhouders merkten dit terdege. Kregen zij over het boekjaar nog f 65 per aandeel, in het noodlottige boekjaar werd dit bijna gehalveerd tot slechts f 38,75. We krijgen de indruk dat dit incident niet meer dan een incident was, en dat de gemoederen veel meer in beweging waren gebracht door de suikercrisis in 1884 en de daaropvolgende moeilijkheden bij de Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Koloniale Bank, de firma Dorrepaal en de firma Lens en Bergsma in Soerabaja. Voor Van den Berg telde het zwaarste, dat hij had blindgevaaren op zijn agenten in Makassar, zijn eigen personeel. Van de negatieve stemming tegenover Van den Berg zelf of tegen de Javasche Bank, waarvan Van den Berg rept in zijn eerder aangehaald schrijven aan Pierson is overigens niet veel gebleken. Vermoedelijk heeft hij veeleer gedoeld op praatjes in de Bataviase 'haute finance'.

In het jaarverslag van de Javasche Bank over 1885-1886 liet Bankpresident Van den Berg weten '(...) dat mij nog nimmer een geval is voorgekomen, dat mij persoonlijk zoo gegriefd en ontstemd heeft als de te Makasser gepleegde schelmerij, waarvan onze Bank het slachtoffer is geworden. Het is een algemeen erkend, en in de verslagen van andere zusterinstellingen meermalen in herinnering gebracht feit,³⁰ dat beleeningen in het algemeen, en goederenbeleeningen in het bijzonder meer moeite en zorgen geven dan eenige andere operatie (...) en '(...) is alleen mogelijk wanneer ontrouw van eigen dienaren der Bank daarbij in het spel is. (...) Dat onderzoek heeft aan het licht gebracht, dat tusschen onze vertegenwoordiger en den aanlegger van het schelmstuk, waarvoor de aandeelhouders van de Javasche Bank zoo gevoelig moeten boeten, betrekkingen van geldelijken aard bestonden, die den een noopten om de oogen te sluiten voor hetgeen er omging, en het den ander vergemakkelijkten bij ons kantoor gelden op te nemen tegen onderpand dat feitelijk niet aanwezig was. Ja, er zijn verklaringen van derden in judicio aanwezig, die het vermoeden wettigen, dat onze vertegenwoordiger, ten einde het geld te bekomen dat hij ter dekking van een te kort in zijn kas noodig had, het denkbeeld om ten onzen nadeele fictieve beleeningen te sluiten zelf het eerst heeft aan de hand gedaan. (...) Is zodoende de ontrouw van een onzer eigene dienaren, aan wien op grond van zijne steeds gunstige antecedenten in onzen dienst het beheer van het gewichtige kantoor te Makasser in der tijd zonder eenige aarzeling werd opgedragen, de oorzaak van het gepleegde misdrijf, de nalatigheid van zijnen opvolger werd de aanleiding, dat dat misdrijf nog geruimen tijd verborgen bleef, en dit heeft ons ten zijnen aanzien een maatregel moeten doen nemen, waarvan de mededee-

30 A.M. de Jong, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank* (Haarlem, 1967) II, 215 maakt melding van soortgelijke gevallen bij de Nederlandsche Bank. In 1875 stelde deze directie een officiële inspecteur der goederenbeleningen aan. In 1887 kwam er een tweede inspecteur.

ling elders in dit verslag hare plaats zal vinden.³¹ Van den Berg doelt met dit laatste op de terugzetting van agent Van den Broek als boekhouder.

In zijn volgende jaarverslag schreef Van den Berg: 'Het laat zich op goede gronden aanzien, dat de in het vorig verslag toegelichte 25 percent van onze vordering ten laste van een voortvluchtigen en op ons verzoek in staat van faillissement verklaarden debiteur te Makasser ten volle zullen terecht komen uit de liquidaties van diens insolventen boedel.'³²In het boekjaar daarop kwam er als avans een bedrag van bijna *f* 17.500 binnen. De curator in het faillissement had trouwens snel gehandeld: op 28 november 1885, een maand na het barsten van de bom, vond er een vendutie plaats waarbij de inhoud van het pakhuis van Bauermann aan de Passerstraat werd verkocht. Het was niet veel: balken, planken, plaatijzer en stellingen. Een maand later werd Bauermanns huis voor *f* 15.000 verkocht. Verschillende crediteuren trachten die verkoop te verijdelen, omdat ze meenden dat het voor een veel te lage prijs was weggegaan. De taxatiewaarde was immers *f* 70.000. Het pand ging naar een van de Chinese borgen, die in het ruime huis een hotel vestigde. Het bijzondere aan deze veiling was dat ze plaatsvond in het huis van voormalig agent Van den Broek, tijdens de vendutie bij diens vertrek. De eerste verificatievergadering voor de boedel-Bauermann werd op 29 april 1886 gehouden en op 7 december 1886 kwam men tot een algemene rangschikking. Op 29 juni 1887 liet de curator weten dat er voorlopig op 20% gerekend kon worden. Crediteuren kwamen op voor *f* 490.128,30 waar tegenover aan baten stond *f* 120.903. Van de firma Bauermann & Parmentier te Gorontalo was nog eens *f* 35.000 verkregen, zodat er voor de concurrerende crediteuren *f* 155.903 overschoot, of bijna 32%. In juli 1887 volgde de eerste uitkering (20 %) en beëindiging van de liquidatie volgde in februari 1888 met de tweede, tevens slotuitkering van 10 %. De curator schreef bij gelegenheid van die uitkering: 'Deze boedel levert dus tegen verwachting veel en het resultaat valt mede.' Uit de liquidatiestukken blijkt, dat Bauermann zich bij zijn herstart, na 1879, vooral gericht had op de handel in koffie, gomcopal en copra. Voor 1879 had Bauermann nog gehandeld in een grote verscheidenheid in producten. Ook zijn financieringsmethode was veranderd: voor 1879 had hij onder meer gesteund op de discontofaciliteiten van de Javasche Bank, daarna had hij zich wederom tot die instelling gewend, maar nu voor beleningen. Het tekent de risico's van een monocultuur en tevens het gebrek aan goede kredietfaciliteiten.

31 *Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de algemeene vergadering van stemgerechtigde deelhebbers op 26 mei 1886, 58e boekjaar 1885/86, 6-7.*

Gevolgen

Onder invloed van deze gebeurtenissen kwam het al in november 1885 tot de oprichting van een agentschap van de Maatschappij voor Bewaar- en pandgeving, door wier tussenkomst iedere belening bij de Javasche Bank te Makassar voortaan zou geschieden.³³ Ze zou gaan toezien op de bewaarplaatsen van de beleende goederen. Deze maatschappij was in het begin van 1885 te Batavia opgericht en na een jaar waren er agentschappen in verschillende plaatsen op Java en in Padang en Makassar. Overigens had deze instelling niet de sympathie van de handel, de particuliere banken werkten haar tegen (o.a. wegens de lagere tarieven) en de directie van de Javasche Bank besloot al in juli 1887 niet langer meer van de tussenkomst van deze Maatschappij gebruik te maken. Per 1 januari 1889 werd de Maatschappij ontbonden.³⁴ In ieder geval was de Javasche Bank vastbesloten in de toekomst de onderpanden van belening zelf strenger te controleren.

N.P. van den Berg vond pas in 1889 gelegenheid om in te gaan op – alweer – een aanbod van de directie van de Nederlandsche Bank en naar Nederland te reizen. Op 15 oktober 1889 trad hij op als directeur van deze instelling, waarvan hij twee jaar later President werd. En Douwe Thomas Bauermann zelf? We hadden mogen aannemen dat hij nooit meer een voet zette in Indië, maar niets is minder waar. Hij had daarbij ook nog de zorg voor een groot gezin. Onbekend blijft helaas waar Douwe Thomas tussen 1885 en 1891 heeft vertoefd. Maar in 1891 is hij in elk geval woonachtig in Gorontalo, waar hij deelgenoot is met zijn broer Hilaire en de gebroeders J.A. en J.J. Parmentier, in de firma Gebr. Bauermann en Parmentier. De familie Bauermann heeft na het incident van 1885 alle activiteiten verlegd van Makassar naar Gorontalo. De firma vroeg als eerste in de regio in 1885 een concessie aan voor het delven van goud in Soemalata.³⁵ Er werd al rond 1865 op beperkte schaal goud gewonnen, maar de concessieaanvraag van Bauermann veranderde de zaken. De aanvraag vormde het begin van een kleine goldrush in Noord-Celebes, en, omdat de mogelijke goudaders officieel moesten worden geïnspecteerd, een begin van de daadwerkelijke vestiging van het Nederlandse gezag in die regio. Zo goed waren de vooruitzichten voor een stormachtige ontwikkeling, dat de NHM een subagentschap opende in Gorontalo in 1898. Die vestiging verdween vier jaar later, in 1901. De subagent schreef in zijn jaarverslag van 1898 reeds: ‘Maar bij alle deskundigheid staat het vast, dat Noord-Celebes lange na niet het

32 *id.*, 59e boekjaar 1886/1887, 46.

33 *id.*, 58e boekjaar 1885/1886, 24.

34 L. de Bree, *Gedenkboek van de Javasche Bank 1828-1928* (Woltevreeden, 1928) II, 274.

35 A.I.P.J. van Beurden, ‘De Indische Goldrush, goudmijnbouw en beleid’, in J. van Goor (red), *Imperialisme in de marge, de afronding van Nederlands-Indië* (Utrecht, 1985) 179-226.

goudland is, waarvoor het in den aanvang van dit verslagjaar algemeen werd gehouden.’³⁶ De vergunning tot het doen van onderzoekingen door Bauermann kwam pas in 1890 los, terwijl de concessie voor de exploitatie zelf officieel in 1894 werd verleend. Deze concessie is in 1896 ondergebracht in een speciaal daartoe opgerichte NV, de Mijnbouwmaatschappij Soemalata waarvan D.T. Bauermann agent in Gorontalo was en H.J. Bauermann directeur. De maatschappij floreerde niet bijzonder en bracht vanaf 1900 in totaal 1500 kilo goud naar boven. Daarnaast hadden de gebroeders Bauermann belangen in maar liefst vijf mijnbouwmaatschappijen, maar na 1906 was de goldrush in Noord-Celebes voorbij.

Bauermann had Gorontalo voorgoed op de kaart gezet en dat nodigde uit tot concurrentie. In 1889 kwam Gorontalo onder rechtstreeks bestuur van het Nederlands gezag en het was daarmee, na Makassar en Menado, het derde rechtstreeks bestuurde gebied op Celebes. De Makassarse handelsfirma Ledeboer vestigde zich in 1896 in Gorontalo en bleef daar tot 1899. Wegens de slechtere economische vooruitzichten vertrok het bedrijf om er in 1901 toch weer terug te keren. De relaties met de Bauermanns waren goed, niet in het minst doordat Otto Bauermann, een zoon van Douwe Thomas, met een Gosewisch, dochter van de firmant van Ledeboer, trouwde. In 1911 kwam er een vestiging van de Moluksche Handelsvennootschap als vertegenwoordiger van de Nederlandsch-Indische Handelsbank. Gorontalo ontwikkelde zich tot de in grootte derde haven van Celebes, na Makassar en Menado. Vooral voor bosproducten als gomcopal, rotan, verfhout en was werd Gorontalo een belangrijk centrum. Daarnaast bleef copra een belangrijk uitvoerproduct. Cultuurgewassen als koffie en cacao werden minder geëxporteerd dan voorheen: beide producten hadden regelmatig te kampen met ziekten.

De handelsactiviteiten van de firma Bauermann & Parmentier zijn in 1893 opgegaan in de NV Handelsvereniging Gorontalo. De oude firma wenste de mijnbouwbelangen te scheiden van het andere werk. Hilaire, de broer van Douwe, behartigde de belangen in Europa, waarheen hij in 1893 terugkeerde. Douwe Thomas was in 1891 weer opgedoken en behartigde de belangen in Gorontalo. De Handelsvereniging Gorontalo bezat ondermeer een eigen boot, de Tomini en richtte in 1897 de rederij Gorontalo op. De firma handelde in damar, kapok, rotan en verfhout. Ze bezat een eigen houtzagerij, en voorts waren leden van de familie actief in klappertuinen. De samenwerking met de Parmentiers liep in 1899 stuk, wegens verschil van mening over de financiële koers. Het kapitaal werd bij de herstructurering van de firma van vier naar twee ton teruggebracht. Ook al waren de vooruitzichten over de goudwinning niet geweldig, en al bleven de bedrijfsresultaten van het handelsgedeelte van de oude firma over het algemeen niet gunstig, toch kon de HV Gorontalo nog tot 1924 het bestaan rekken. In 1924 werd de

36 ARA, 2.10.01, NHM, 9106, 261, verslag van de subagent Gorontalo 1898 aan de Factorij Batavia.

vennootschap geliquideerd, na het overlijden van Otto Bauermann, de agent in Gorontalo.

Besluit

Douwe Thomas zelf had in 1904 Indië voorgoed verlaten en overleed in Emden op 4 juni 1907. Toch zou zijn naam niet vergeten worden bij de Javasche Bank: in mei 1892 werd zijn handtekening nog geweigerd en anderhalf jaar later vroeg hij officieel om acquit en ook dat wenste de directie van de Javasche Bank hem niet te geven. De directieleden overwogen bij deze beslissing dat zij door de ‘systematisch lang voortgezette knoeierijen geen versoepeling kunnen vinden.’

Hij komt naar voren als een uiterst ondernemend zakenman, die steeds op zoek was naar nieuwe activiteiten. Zo was hij één der eersten die, toen de Gouvernements-koffiecultuur in Gorontalo in 1870 werd afgeschaft, daarheen trok. Bauermann begon bovendien met de commerciële teelt van klappers in Noord-Celebes. Ook was hij de eerste die een concessie aanvraagde voor het delven van goud. Daarmee ontketende hij een ware goldrush. Dat hij bij al zijn activiteiten soms onbesuisd was, is genoegzaam gebleken. Hij wist daarbij echter steeds weer het vertrouwen van zakenrelaties te herwinnen.

De Javasche Bank lijkt minder geleden te hebben onder het feit, dat ze opgelicht was voor twee ton, dan dat er eigen personeel aan had medegewerkt. De beide agenten te Makassar, Boers en Van den Broek hebben het vertrouwen van de directie van de Bank zwaar op de proef gesteld. Van den Broek is er zeer genadig van af gekomen: een tijdelijke terugzetting in rang, maar enige tijd later wel eervol met ontslag. Hij kreeg zelfs eervol ontslag bij zijn uittreden uit de Kamer van Koophandel in Makassar, begin 1886. Voor Van den Berg had het incident betekend dat hij zijn vertrek naar Nederland met een paar jaar had uitgesteld. Hij trok het zich, zoals we hebben gezien, persoonlijk aan. Na de affaire-Bauermann zou de Javasche Bank meer aandacht besteden aan controle op haar agentschappen. Het is niet verwonderlijk dat pas in 1906 nieuwe agentschappen buiten Java werden opgericht.

De hele affaire komt over als een groeistuipe in de ontwikkeling van het Indische bedrijfsleven, dat na de afschaffing van de cultuurdwang en het monopolie van de NHM zijn weg moest vinden. Weliswaar waren de kredietfaciliteiten voor ondernemers buiten Java langzamerhand verbeterd, maar aan de wijze waarop een en ander moest geschieden, wilde het nog wel eens haperen. De suikercrisis van 1884 had als gevolg gehad, dat banken zich moesten beraden op hun hoofdtaken: krediet voor de cultures (lang krediet) of handelskrediet (kortere kredieten). De risico's werden tegen het eind van de negentiende kleiner, ook al omdat de centrale bank (en de andere banken) zich daadwerkelijk meer ging interesseren voor de

Buitengewesten. Bovendien werden de afstanden in tijd en plaats in rap tempo korter, zodat snellere controle en directe contacten mogelijk waren. De overlevingskansen voor firma's stegen, terwijl ook de opmars van naamloze vennootschappen, met plaatsing van kapitaal in Indië en in Nederland, de levensduur bevorderde. Bauermann was in 1878 zeer coulant behandeld, maar de zwendel die hij in 1885 pleegde, was teveel van het goede. Dat had weinig meer met kredietmogelijkheden te maken. In Indië was fortuin te maken, maar het kon ook even snel verdwijnen.